

Verrijken, benutten en sparen

Bewegen richting natuurinclusieve landbouw

In this paper we explore the definition of nature-inclusive agriculture. We use three dimensions to help clarify the different interpretations and approaches to nature-inclusive agriculture. These are; 1) care for nature 2) better use of natural processes and 3) less impact on nature. This is but one approach to defining nature-inclusive agriculture and alternative interpretations exist, however, we found this approach to successfully describe nature-inclusive agriculture and demarcate it from other concepts. In particular, we highlight the differences between nature-inclusive agriculture, circular agriculture and ecosystem services. Furthermore, we describe what nature-inclusive agriculture can mean for both livestock-based and arable farming. Finally, we also explore what motivates farmers to adopt a more nature-inclusive production system.

Introductie

Biodiversiteit staat aan de basis van de landbouw; geen landbouw zonder biodiversiteit. Zo is er dankzij biodiversiteit een veelheid aan rassen en gewassen, en draagt zij bij aan een vruchtbare bodem en bestuiving. Maar tegelijkertijd probeert de landbouw de natuur (bij) te sturen en te controleren door bijvoorbeeld gewasbeschermingsmiddelen, bemesting en ontwatering. Natuurinclusieve landbouw biedt perspectief op een 'natuurlijkere' vorm van landbouw, door enerzijds op een duurzame wijze gebruik te maken van natuurlijke processen en anderzijds ook bij te dragen aan natuurbescherming.

Natuurinclusieve landbouw en kringlooplandbouw: twee concepten die naast elkaar gebruikt worden in een poging landbouw en natuur beter met elkaar te verbinden. In dit paper gaan we nader in op het concept natuurinclusieve landbouw. Wat verstaan wij daaronder?

Welke verschillende interpretaties zijn er? En hoe verhoudt natuurinclusieve landbouw zich tot kringlooplandbouw? Met een gestructureerde analyse van verschillende interpretaties van het concept natuurinclusieve landbouw en door het in de context van recente ontwikkelingen in de landbouw te plaatsen, leveren we een bijdrage aan het verminderen van spraakverwarring en miscommunicatie.

Het gaat hierbij niet enkel om definities: achter de invulling van het concept zit een visie welke kant de landbouwsector op zou moeten. Bovendien heeft wat wel en wat niet onder natuurinclusieve landbouw valt invloed op wat actieve ondersteuning krijgt vanuit de overheid en ketenpartners (zoals vergoedingen voor biodiversiteitsherstel).

Het concept natuurinclusieve landbouw

'Natuurinclusieve landbouw is een vorm van duurzame landbouw en onderdeel van een veerkrachtig eco- en

¹ Wageningen Economic Research, ² Wageningen Plant Research, ³ Wageningen Livestock Research, ⁴ Wageningen Environmental Research

INHOUD

3 **Verschillende perspectieven op het begrip natuurinclusieve landbouw**

4 **Natuurinclusieve landbouw in relatie tot andere concepten**

7 **Verschillende perspectieven vanuit verschillende sectoren**

8 **Tot slot**

voedselsysteem. Deze maakt optimaal gebruik van de natuurlijke omgeving en integreert die in de bedrijfsvoering. Daarnaast draagt natuurinclusieve landbouw actief bij aan de kwaliteit van diezelfde natuurlijke omgeving. Natuur-inclusieve landbouw produceert voedsel binnen de grenzen van natuur, milieu en leefomgeving, met een positief effect op de biodiversiteit.' (Erisman et al., 2017)

Daarbij kunnen er verschillende ambitieniveaus worden onderscheiden binnen natuurinclusieve landbouw (Erisman et al., 2017; Bouma et al., 2019). Het onderscheiden van verschillende ambitieniveaus maakt een geleidelijke aanpassing naar natuurinclusieve bedrijfsvoering mogelijk:

Niveau 0: voldoen aan wettelijke verplichtingen, en erfbeplanting

Niveau 1: agrarisch natuurbeheer of andere maatregelen, maar niet geïntegreerd in de bedrijfsvoering

Niveau 2: aanpassingen in de bedrijfsvoering, gebruikmaken van functionele agrobiodiversiteit, aandacht voor bodemvruchtbaarheid en optimaliseren van kringlopen

Niveau 3: een natuurinclusief bedrijf dat optimaal functioneert in en met de natuurlijke omgeving. Uit Bouma et al. (2019) volgt op basis van zelfselectie door de melkveehouders dat ongeveer 39% regulier boert, 42% op niveau 1 zit, 11% op niveau 2 en 8% op niveau 3. Voor akkerbouw zijn deze percentages respectievelijk 46%, 40%, 11% en 4%. Hieruit volgt dat de meerderheid zichzelf al enigszins tot helemaal natuurinclusief inschat (zie ook Runhaar et al., 2018).

Natuurinclusieve landbouw kan aan de hand van drie dimensies beschreven worden: de biodiversiteit op en om het bedrijf wordt zo goed mogelijk beheerd, er wordt op

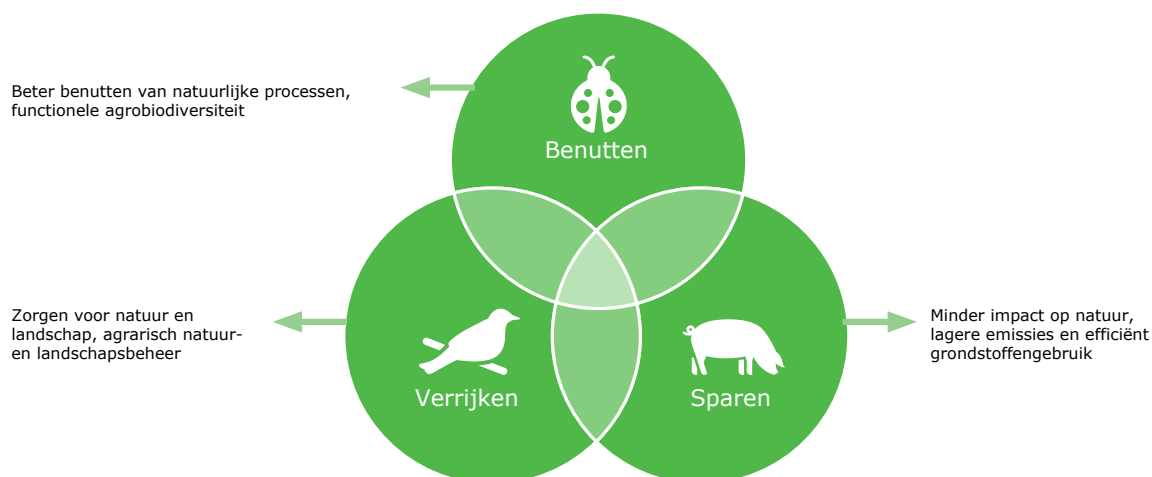
verstandige wijze omgegaan met natuurlijke processen en er wordt gezorgd dat de impact op natuur minimaal is (Van Doorn et al., 2016). Deze driedeling is inmiddels verankerd in de Nederlandse beleidscontext. Dit kan als volgt weergegeven worden:

In dit paper zullen we deze drie dimensies als volgt benoemen: verrijken (zorgen voor de natuur, met name zorgen voor wilde flora en fauna op boerenland, zoals weide- en akkervogels); benutten (beter benutten van natuurlijke processen, functionele agrobiodiversiteit, een gezonde bodem, robuuste rassen en gewassen en meer diversiteit in gewassen); en sparen (minder impact op de natuur, lagere emissies en efficiënt gebruik van hulpbronnen, verbeterde mineralen kringlopen) (zie figuur 1, evenals Van Doorn et al., 2016 en Gies et al., 2019). De begrippen overlappen elkaar: het minimaliseren van emissies (sparen) heeft bijvoorbeeld een positief effect op flora en fauna en daardoor krijgen agrarisch natuurbeheer (verrijken) en functionele agrobiodiversiteit (benutten) meer kans.

Het begrip natuurinclusieve landbouw is door het ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV) niet dichtgetimmerd, om ruimte te laten aan de ontwikkeling van het concept en zo beweging te creëren.

'Het begrip is nog vaag en multi-interpretabel. Dit heeft als voordeel, dat het ruimte geeft voor discussie, en dat iedereen er een eigen inbreng aan kan geven en zich ermee kan verbinden ... De vaagheid is dus een kracht zowel als een risico voor de bedoelingen van het ministerie.' (Van Doorn et al., 2017, blz. 10)

Het risico betreft met name de verwarring die kan ontstaan over het begrip en daardoor miscommunicatie. Daarom geven we hier weer welke invalshoeken er zijn ten aanzien van natuurinclusieve landbouw en waar de verschillen vandaan komen.

Figuur 1 Natuur verrijken, benutten en sparen. Bron: gebaseerd op Van Doorn et al. (2016)

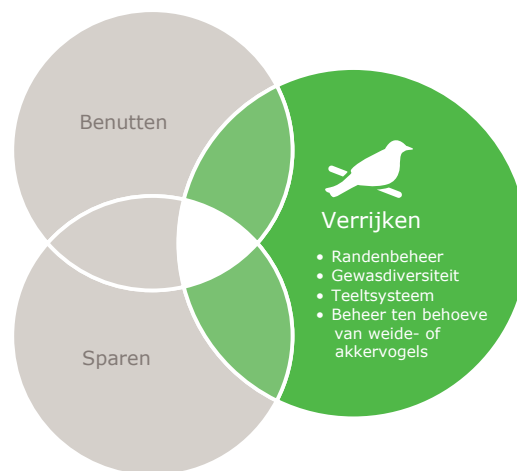
Verschillende perspectieven op het begrip natuurinclusieve landbouw

Natuurinclusieve landbouw omvat verrijken én benutten én sparen, maar dat biedt nog wel ruimte voor een focus. Een boer met een focus op verrijken zal andere keuzes maken dan een boer met een focus op sparen of benutten.

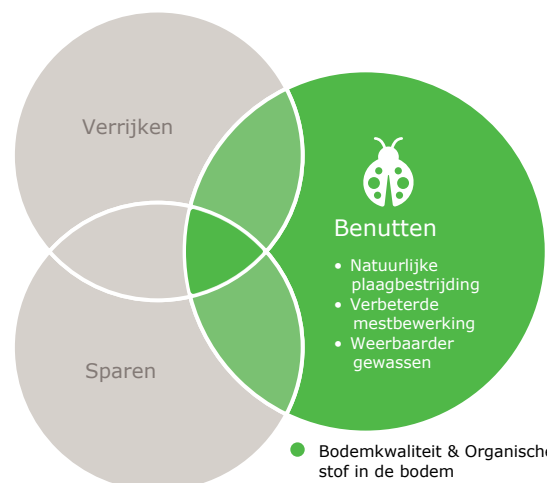
Boer A kiest bijvoorbeeld voor een focus op verrijken (zorgen voor natuur), maar er is ook aandacht voor sparen en benutten. Deze boer legt de nadruk op beheer van natuur op en om het bedrijf, maar daarnaast wordt er ook aandacht besteed aan het beter benutten van natuurlijke processen en het verminderen van emissies en/of gebruik van grondstoffen. Beheer van natuur op en om het bedrijf (het verrijken) is een doel op zich en niet een afgeleide van de landbouw-productie. Denk aan een boer met veel aandacht voor agrarisch natuurbeheer, zoals het beheer ten behoeve van weidevogels of akkerranden. Bovendien is biodiversiteit geïntegreerd in de gehele bedrijfsvoering, bijvoorbeeld door middel van gewasdiversiteit en een aangepast teeltsysteem (figuur 2A).

Boer B legt de nadruk op benutten (benutten van natuurlijke processen). Zo is er aandacht voor functionele agrobiodiversiteit (het inzetten van natuurlijke vijanden voor plaagbestrijding) en verbeterde mestwerking ten behoeve van bodemkwaliteit. Het inzetten van weerbaardere gewassen maakt dat het middelengebruik geminimaliseerd kan worden. Daarnaast is er, zij het in mindere mate, aandacht voor verrijken van de natuur op en om het bedrijf en sparen van grondstoffen en verminderen van emissies (figuur 2B).

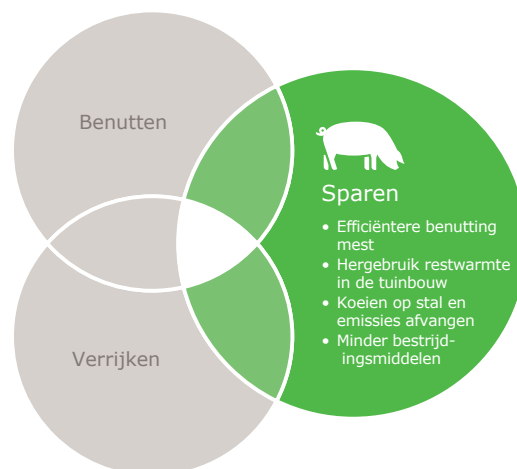
Boer C is vooral bezig met sparen (minder impact op natuur), maar er is ook aandacht voor verrijken en benutten. Dit is bijvoorbeeld een boer met veel aandacht voor beperken van emissies, zoals stikstof, fosfaat en broeikasgassen, maar ook voor het beperken van het gebruik van bestrijdingsmiddelen. In de tuinbouw is veel aandacht voor het hergebruik van restwarmte. Deze boer kiest voor het verminderen van het gebruik van externe hulpmiddelen en het verminderen van emissies. Daarbij gaat het om bovenwettelijke maatregelen. De natuur moet namelijk ontzien worden (figuur 2C).

Figuur 2A Natuurinclusieve landbouw waarbij verrijken centraal staat en in mindere mate benutten en sparen

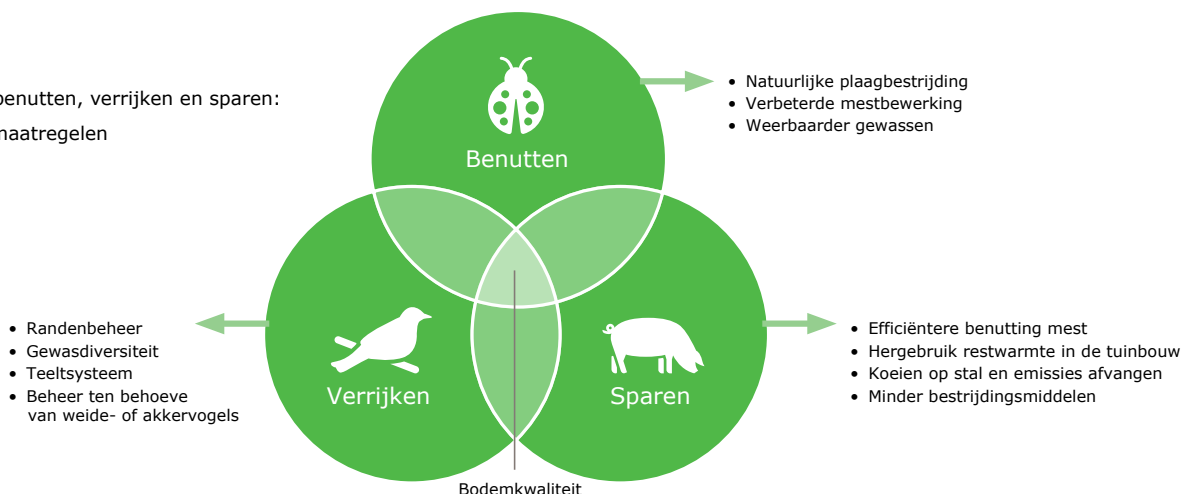

Figuur 2B Natuurinclusieve landbouw waarbij benutten centraal staat, en in mindere mate verrijken en sparen

Figuur 2C Natuurinclusieve landbouw waarbij sparen centraal staat, en in mindere mate benutten en verrijken

Figuur 3 Natuur benutten, verrijken en sparen: voorbeelden van maatregelen

Tot slot hieronder het totaalplaatje met voorbeelden van maatregelen die genomen kunnen worden ten behoeve van natuurinclusieve landbouw, onderverdeeld in het drieluik benutten, sparen en verrijken (figuur 3).

Uit figuur 3 volgt dat een veelheid aan maatregelen mogelijk is om de richting van natuurinclusieve landbouw op te gaan. In de praktijk zal het een integrale benadering van de bedrijfsvoering vragen waarbij maatregelen worden genomen in relatie tot benutten, verrijken en sparen.

Natuurinclusieve landbouw in relatie tot andere concepten

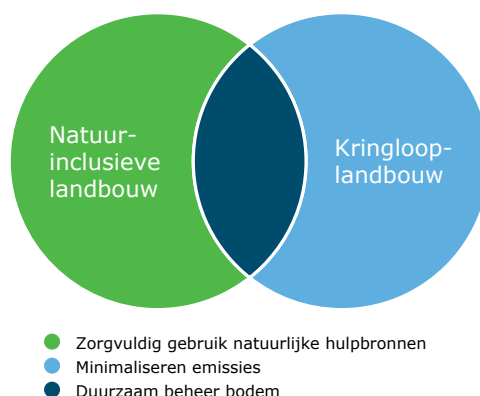
Er zijn verschillende concepten in omloop die beogen een duurzamere relatie tussen landbouw en natuur te faciliteren. Hieronder beperken we ons tot het vergelijken van natuurinclusieve landbouw met kringlooplandbouw en het concept ecosysteemdiensten. De meningen verschillen over hoe natuurinclusieve landbouw zich verhoudt tot kringlooplandbouw. Hier geven we verschillende interpretaties weer om de discussie te verduidelijken. Het is niet ons doel om een keuze te maken en aan te geven welke interpretatie de enige juiste is.

Natuurinclusieve landbouw en kringlooplandbouw

In eerste instantie wordt bij kringlooplandbouw met name gedacht aan beperken van gebruik van grondstoffen en verminderen van emissies, maar bij kringlooplandbouw hoort óók zorgvuldig omgaan met de natuur. Bij natuurinclusieve landbouw wordt in eerste instantie gedacht aan produceren met aandacht voor de natuur, maar óók minimaliseren van emissies en duurzaam gebruik van hulpbronnen horen daarbij. Immers, doordat natuurinclusieve landbouw nadrukkelijk uitgaat van de capaciteiten van natuur, zoals het vruchtbaar houden van de bodem en

het bestrijden van plagen met natuurlijke vijanden, zijn er minder externe hulpmiddelen nodig, zoals pesticiden en kunstmest. De twee concepten overlappen elkaar dus gedeeltelijk, maar er wordt verschillend gedacht over de wijze waarop de twee concepten zich tot elkaar verhouden.

In de landbouwvisie van het ministerie van LNV uit 2018 staat: 'Een werkwijze die goed aansluit bij kringlooplandbouw is natuurinclusieve landbouw; deze concepten overlappen elkaar gedeeltelijk' (LNV, 2018, blz. 25). De overlap tussen kringloop- en natuurinclusieve landbouw betreft, aldus de Landbouwvisie, het zorgvuldig omgaan met natuurlijke hulpbronnen, duurzaam beheren van de bodem en minimaliseren van emissies (LNV, 2018, blz. 25). De relatie tussen natuurinclusieve landbouw en kringlooplandbouw zou je daarom kunnen weergeven als in figuur 4.

Figuur 4 Overlap natuurinclusieve landbouw en kringlooplandbouw²

² Hoe groot of klein het overlapgebied moet zijn bij de Venn diagrammen, laten we voor nu buiten beschouwing. Bovendien zijn de diagrammen abstracte constructies, de grootte ervan zegt niets over het areaal, aantal boeren, kilocalorieën of euro's binnen natuurinclusieve of kringlooplandbouw.

Wanneer ervan uitgegaan wordt dat natuurinclusieve landbouw en kringlooplandbouw elkaar gedeeltelijk overlappen, dan wordt (impliciet) verondersteld dat er activiteiten zijn die wel onder natuurinclusieve landbouw vallen, maar niet onder kringlooplandbouw, en omgekeerd. Een voorbeeld van een maatregel die past binnen natuurinclusieve landbouw, maar niet onder kringlooplandbouw hoeft te vallen, is: beheer ten behoeve van weidevogels (begeleidende biodiversiteit). Voorbeelden van maatregelen die passen binnen kringlooplandbouw, maar niet zozeer binnen een natuurinclusieve landbouw zijn: hergebruik van restwarmte in de glastuinbouw, zonnepanelen op het dak van een stal, en luchtwassers waarbij afgevangen emissies hergebruikt worden.

De definities voor kringlooplandbouw en natuurinclusieve landbouw staan niet vast, zo is de definitie voor kringlooplandbouw in de loop der tijd steeds breder geworden. Hier gebruiken we als omschrijving van natuurinclusieve landbouw 'productie met en voor de natuurlijke omgeving' en als omschrijving van kringlooplandbouw 'productie met focus op minimaliseren van grondstofgebruik en emissies'. Hierbij gaan we opnieuw uit van een overlap.

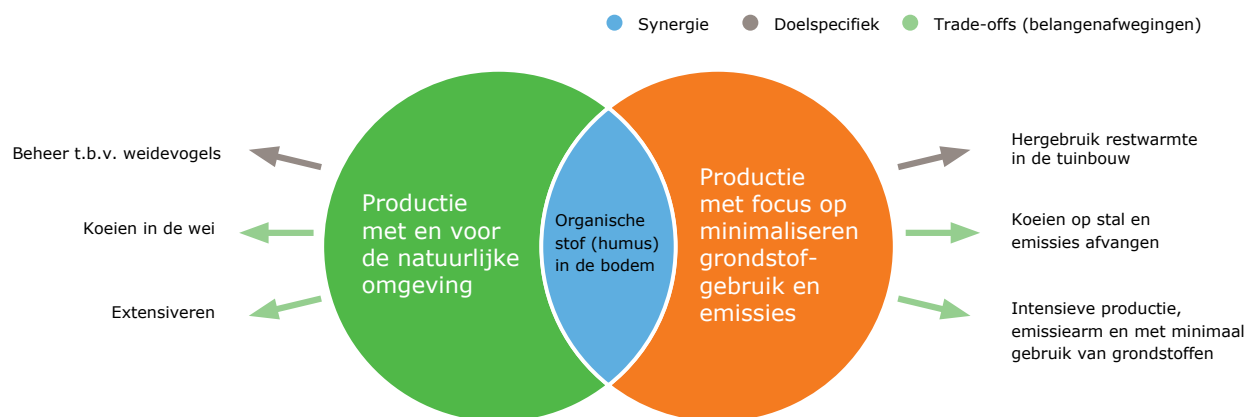
Er bestaat een overlap tussen het produceren met en voor de natuurlijke omgeving en productie gericht op het minimaliseren van grondstofgebruik en emissies (door het sluiten van grondstofkringlopen), bijvoorbeeld het duurzaam beheer van de bodem door het toevoegen van organische stof (zie figuur 5). Dit leidt tot synergie tussen de twee doelstellingen. Er zijn ook activiteiten die gericht zijn op productie met een focus op natuur, maar die het minimaliseren van grondstofgebruik niet uitsluiten, bijvoorbeeld het beheer ten behoeve van weidevogels.

Deze activiteiten zijn doelspecifiek: gericht op het produceren voor een natuurlijke omgeving óf met als doel het

grondstoffengebruik te minimaliseren. Daarnaast zijn er nog activiteiten waartussen een keuze gemaakt moet worden. Bijvoorbeeld: om mest en emissies zo goed mogelijk op of af te vangen en zo efficiënt mogelijk te hergebruiken, kun je koeien het beste op stal houden. Maar in het kader van produceren met en voor de natuurlijke omgeving, wordt juist gepleit voor 'koeien in de wei', omdat koeienvlaaien belangrijk zijn voor de levenscyclus van insecten, de voedselbron van voedsel voor weidevogels. Daarnaast biedt weidegang koeien de mogelijkheid om natuurlijk gedrag te uiten. In het kader van productie met een focus op natuur wordt ook vaak gepleit voor extensiveren. Maar om te produceren met minimaal gebruik van grondstoffen en minimale emissies, is extensiveren niet noodzakelijk. Een intensieve productie kán ook emissiearm zijn met minimaal gebruik van grondstoffen, vooral als het grondstofgebruik en de hoeveelheid emissies afgezet worden tegen een kilo geproduceerd product.

Het ministerie van LNV heeft het realiseren van kringlooplandbouw centraal gezet, in lijn met de ambitie van het kabinet: Nederland circulair in 2050.

'Concreet betekent dit dat grondstoffen efficiënt zullen worden ingezet en optimaal worden hergebruikt. Dat grondstoffen op duurzame wijze worden gewonnen. Maar ook dat er minder grondstoffen nodig zijn, omdat we efficiëntere producten en diensten ontwikkelen. En dat aantasting van milieu, leefomgeving en gezondheid zoveel mogelijk wordt voorkomen (I&M, 2016)'.

Figuur 5 Produceren met en voor de natuurlijke omgeving ten opzichte van produceren gericht op sluiten van grondstofkringlopen

Kringlooplandbouw past binnen een circulaire economie.

Wanneer kringlooplandbouw centraal wordt geplaatst, kan ervoor gekozen worden om natuurinclusieve landbouw hieraan ondergeschikt te maken. Natuurinclusieve landbouw wordt dan onderdeel van een kringlooplandbouw (zie figuur 6). Daarmee wordt (impliciet) verondersteld dat alle maatregelen die vallen onder natuurinclusieve landbouw ook ten goede komen aan kringlooplandbouw. Dit betekent ook dat verondersteld wordt dat er geen elkaar uitsluitende activiteiten zijn. Dit is een andere interpretatie dan wanneer verondersteld wordt dat er overlap is tussen kringlooplandbouw en natuurinclusieve landbouw (figuur 4).

En dan is er nóg een andere manier om er tegenaan te kijken, namelijk natuurinclusieve landbouw is kringlooplandbouw met daarbij extra aandacht voor biodiversiteit op en om het bedrijf. 'Beide concepten overlappen deels, maar natuurinclusieve landbouw gaat nog een stap verder met het integreren van natuur en biodiversiteit in de bedrijfsvoering (Van Doorn, 2018).' Je zou dit kunnen vertalen als in figuur 7.

Waarom is deze uiteenzetting van belang voor de praktijk?

De definitie van natuurinclusieve landbouw kan gevolgen hebben voor het toekennen van subsidies of certificering. Zonnepanelen op het dak van een stal, bijvoorbeeld. Hoort dat wel of niet bij natuurinclusieve landbouw? Daarover zijn de meningen in de praktijk nogal verdeeld. Je kunt namelijk stellen dat zonnepanelen niets te maken hebben met natuur of natuurlijke processen en dus niet vallen onder natuurinclusief. Anderzijds kan beargumenteerd worden dat elke emissie invloed heeft op biodiversiteit en daarmee ook CO²-emissies.

Vaak wordt (impliciet) verondersteld dat kringlooplandbouw en natuurinclusieve landbouw hand in hand gaan en samen leiden tot een duurzamere wijze van productie. Ook in de Landbouwvisie worden de overeenkomsten benadrukt en niet de verschillen (zie figuur 4). Het is echter belangrijk om ook de afwegingen (trade-offs) te onderkennen, omdat deze vaak terugkomen in discussies. Bij trade-offs moet er een keuze gemaakt worden: je kunt niet tegelijkertijd koeien in de wei zetten én op stal houden om emissies af te vangen.

Steeds vaker wordt gesproken over natuurinclusieve kringlooplandbouw: een vorm van landbouw waarbij zowel aandacht is voor het sluiten van kringlopen als voor biodiversiteit. Voor de (melk)veehouderij betekent dat bijvoorbeeld geen veevoer meer importeren én meer aandacht voor biodiversiteit in de bedrijfsvoering. Een belangrijk discussiepunt is hier: op welke schaal kun je kringlopen sluiten? Geen veevoer meer importeren kan

betekenen dat ieder (veehouderij)bedrijf voor de eigen veevoerproductie moet zorgen, of dat er samenwerkingsverbanden zijn op regionaal niveau tussen veehouderij- en akkerbouwbedrijven voor veevoer, maar ook voor mest. Tot slot is er ook wat voor te zeggen om de kringloop te sluiten op het niveau van Noordwest-Europa, met uitgestrekte akkerbouwgebieden in Noord-Frankrijk en geconcentreerde veehouderijgebieden in Nederland en delen van België en Duitsland.

Figuur 6 Natuurinclusieve landbouw is een specifieke vorm van kringlooplandbouw

Figuur 7 Natuurinclusieve landbouw is kringlooplandbouw-plus

Natuurinclusieve landbouw en ecosystemendiensten

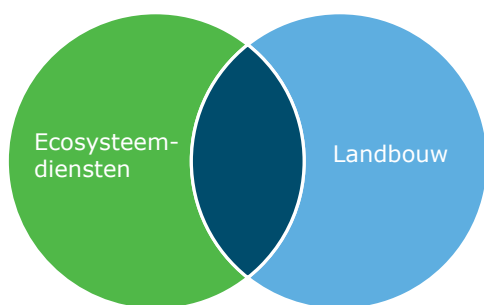
Het begrip 'ecosysteemdiensten' wordt gebruikt om de gevolgen van veranderingen in ecosystemen voor het welzijn van mensen in te schatten. Daarbij wordt gepleit voor acties om ecosysteem management te integreren in diverse sectoren, waaronder de landbouwsector (MEA, 2005). Dit sluit naadloos aan bij het idee van een natuurinclusieve landbouw.

³ 'Koeien in de wei' betekent: rekening houden met de natuurlijke omgeving van dieren. Daarnaast gaat het gepaard met lagere emissies ammoniak, maar ook een lagere werkingscoëfficiënt van de mest. Daarom past het niet bij het minimaliseren van grondstoffengebruik. ⁴ Een voorbeeld is Weide Weelde, een zuivelmerk met oog voor natuur en landschap. Maatregelen voor weidevogels, maar ook weidegang van de koeien, maken deel uit van het pluspakket.

Ecosysteemdiensten spelen een belangrijke rol bij natuurinclusieve landbouw, maar ook omgekeerd kan natuurinclusieve landbouw een belangrijke bijdrage leveren aan het in stand houden van ecosysteemdiensten. Natuurinclusieve landbouw levert niet alleen productiediensten (zoals landbouwproducten), maar kan ook bijdragen aan regulerende diensten (bijvoorbeeld bestuiving door vermijden gebruik van pesticiden), culturele diensten (zoals een mooi landschap ten bate van recreatie), en ondersteunende diensten (bijvoorbeeld bodemvorming) (Smits en Van der Heide, 2014).

Verrijken is met name van belang voor culturele diensten: zo horen weidevogels onmiskenbaar bij het Nederlands agrarisch landschap. Benutten betekent duurzaam gebruikmaken van regulerende en ondersteunende diensten, op zo'n wijze dat het de productiediensten ten goede komt. Sparen is belangrijk om te voorkomen dat ecosysteemdiensten aangetast worden. Het concept ecosysteemdiensten laat zien hoe belangrijk natuur is voor de mens in het algemeen en voor de landbouw in het bijzonder.

In de natuurinclusieve landbouw wordt in verhouding veel aandacht besteed aan het duurzaam omgaan met en benutten van regulerende en ondersteunende diensten. In de basis gaat het concept ecosysteemdiensten uit van natuur benutten. Het woordje 'diensten' ligt er niet voor niets in besloten: de natuur levert ons diensten die wij kunnen benutten. Niet alle diensten die de natuur ons levert zijn verbonden met landbouw (figuur 8).

Figuur 8 De relatie tussen ecosysteemdiensten en landbouw

Ecosysteemdiensten gerelateerd aan de productie van voedsel (die vallen onder productiediensten) zijn bijvoorbeeld het vermogen van planten om door fotosynthese suikers te produceren en het vermogen van sommige bacteriën om stikstof direct uit de lucht te binden en om te zetten in voor planten opneembare vormen waarmee eiwitten kunnen worden gevormd. Een voorbeeld van een ecosysteemdienst die niet is gerelateerd aan landbouw

betreft de lucht die we ademen en het vermogen van sommige ecosystemen om die te zuiveren. Aan de andere kant komt de landbouwproductie niet louter door ecosysteemdiensten tot stand, er is ook menselijke arbeid voor nodig (de diensten die mensen zelf leveren worden niet gerekend tot de ecosysteemdiensten). In de landbouw moet vaak gekozen worden tussen natuurlijke versus technologische oplossingen. 'Bij de uitwerking van ecosysteemdiensten wordt onderzocht in hoeverre een beter, actief en duurzaam gebruik ervan een aanvulling kan zijn op de technologische middelen bij het realiseren van maatschappelijke milieuproblemen (Melman en Van der Heide, 2011, blz. 27).' Een voorbeeld is plaagbestrijding door natuurlijke vijanden in te zetten versus het inzetten van pesticiden. Maar de inzet van technologische oplossingen kan soms duurzamer zijn dan de inzet van natuurlijke oplossingen, zoals bij de inzet van zonnepanelen voor energieproductie versus de inzet van brandhout. Zonnepanelen zijn veelal duurzamer dan inzet van brandhout vanwege de uitstoot van CO² en fijnstof en het duurzaam beheer van bos.

Verschillende perspectieven vanuit verschillende sectoren

In deze paragraaf gaan we verder met het beschouwen van natuurinclusieve landbouw, nu vanuit het perspectief van de sectoren akkerbouw en veehouderij. De akkerbouwsector staat momenteel voor andere uitdagingen dan de veehouderij. Zo speelt bij de akkerbouw het aanscherpen van de wetgeving omtrent pesticiden, terwijl bij de veehouderij het terugdringen van emissies momenteel de belangrijkste uitdaging is. Omdat het concept natuurinclusieve landbouw niet op detail is ingevuld, kan dat leiden tot verschillende invullingen van het concept vanuit de verschillende sectoren.

Uitgangssituatie in de akkerbouw

- De akkerbouwsector in Nederland produceert voor circa 90% voor een anonieme (wereld)markt. Daarnaast is zo'n 10% van de productie in korte ketens direct voor de consument. Bij productie voor de geïnteresseerde consument kan een meerprijs gevraagd worden, bijvoorbeeld voor een lokaal product met een bijzonder verhaal. Productie voor een anonieme (wereld)markt betekent daarentegen concurreren op prijs.
- In de akkerbouw staat aanscherping van pesticidenwetgeving centraal.
- Om vooruit te kunnen met minder pesticiden, wordt het beter benutten van natuurlijke processen ingezet. Daarbij gaat het met name om aandacht voor een betere bodem (zodat natuurlijke processen in de bodem beter benut kunnen worden) en om het inzetten van natuurlijke vijanden om plaagdieren te bestrijden (functionele agrobiodiversiteit).

- Waar het de 10% productie voor de stad betreft, zijn er meer mogelijkheden om de inzet voor de natuur (verrijken) te vermarkten. Denk bijvoorbeeld aan aandacht voor akkervogels (zie onder meer het werk van Stichting Veldleeuwerik).

Uitgangssituatie in de veehouderij

- De veehouderijsector produceert 30% voor de geïnteresseerde consument (denk aan een boerenmarkt, boerderijwinkel, verbrede landbouw, enzovoort) en 70% voor een anonieme markt (op prijs concurreren).
- De veehouderijsector staat voor de grote uitdaging emissies terug te dringen, met name stikstof, fosfaat en broeikasgassen. Daarnaast is er toenemende aandacht voor dierenwelzijn.
- Terugdringen van lokale emissies kan via het inzetten van natuurlijke processen (bijvoorbeeld stikstofbindende gewassen als luzerne en klaver verbouwen ten behoeve van veevoer), maar ook via technische oplossingen waar geen biodiversiteit bij komt kijken (denk aan luchtwassers in stallen). Dit laatste betekent een essentieel verschil met de akkerbouw, omdat de akkerbouw volledig in de open lucht plaatsvindt en de veehouderij werkt met stallen.
- In het kader van kringlooplandbouw is het stopzetten van de import van veevoer (meer lokale productie) en beter benutten van regionale reststromen (bijvoorbeeld reststromen uit voedingsindustrie gebruiken als veevoer) de grote opgave. De akkerbouwsector is minder afhankelijk van import. Nederland is wel een grote netto importeur van akkerbouwproducten.
- Niet 10% maar 30% produceert voor de consument dicht bij huis in Nederland. De (melk)veehouderij kent een lange geschiedenis van agrarisch natuurbeheer. Daarbij wordt steeds meer ingezet op het vermarkten van producten met een meerwaarde, zoals weidemelk.

In termen van boer A (focus op verrijken), boer B (focus op benutten) en boer C (focus op sparen) betekent dit:

- Zowel in de akkerbouw als de veehouderij zie je boeren opereren zoals boer A, B en C. Maar de meest voorkomende focus is verschillend.
- Bij akkerbouw is momenteel veel aandacht voor B, het benutten van natuurlijke processen staat centraal (functionele agrobiodiversiteit krijgt momenteel veel aandacht, zowel boven de grond als in de grond). Bij de veehouderij zien we relatief veel aandacht voor A en C: in de melkveehouderij zijn relatief veel boeren betrokken bij agrarisch natuurbeheer (verrijken), maar er is ook veel aandacht voor verminderen van emissies (sparen: minder stikstof, fosfaat en broeikasgassen.)

- Een verschil tussen de akkerbouw en de veehouderij is óók het percentage (10% tegenover 30%) dat zich richt op de geïnteresseerde consument, en dat (expliciet) bezig is met verrijken en een meerwaarde weet te realiseren voor het product (past binnen A). In de (melk)veehouderij is men al decennia lang actief met agrarisch natuurbeheer en ook met het vermarkten van producten met een meerwaarde, zoals weidemelk. De akkerbouw loopt wat dit betreft achter op de melkveehouderij.
- In de veehouderij zijn maatregelen mogelijk om te sparen (zie C) zonder dat benutten van natuurlijke processen een grote rol speelt (bijvoorbeeld technische innovaties gericht op stalsystemen). In de akkerbouw zijn minder van dergelijke maatregelen mogelijk.
- Kortom: in de akkerbouw zien we meer aandacht voor type B en minder voor A en C, in vergelijking met de (melk)veehouderij.

Landschapselementen en ruimtelijke ontwikkeling

Landschapselementen, zoals bomen en struiken, zijn belangrijk in een natuurinclusieve landbouw (Erisman en Slobbe, 2019). Ze bieden leefruimte aan bijen en andere insecten die van belang zijn voor de landbouw, denk aan sluipwespen en lieveheersbeestjes die luizen doden. Maar deze landschapselementen trekken ook roofdieren aan (predatoren) zoals de vos en de wezel, die het op vogels en eieren hebben gemunt. Houtige landschapselementen kunnen daardoor een negatief effect hebben op weidevogels. Daarom zal, afhankelijk van de plaatselijke situatie, een afweging gemaakt moeten worden.

Ruimtelijke ontwikkeling, met regionale zoning van verschillende typen natuurinclusieve landbouw, kan theoretisch gezien een oplossing zijn voor de verschillende keuzes die gemaakt moeten worden. Toekomstbeelden gebaseerd op gebiedskenmerken (bodem, landschap en type landbouw) zijn voorhanden (zie Gies et al., 2019). Wanneer we uitgaan van een ruimtelijke indeling op nationaal niveau, kunnen gebieden worden aangewezen met een focus op verrijken (met bijvoorbeeld aandacht voor weide- en akkervogels), bijvoorbeeld nabij natuurgebieden. Daarnaast is landsdekkend een focus op sparen (met aandacht voor verminderen van emissies) en op benutten (beter benutten van natuurlijke processen, wat kan bijdragen aan het verminderen van emissies en een verminderde behoefte aan inputs) van belang. Is een ruimtelijke indeling een oplossing om afwegingen tussen verrijken, benutten en sparen te beslechten? Wanneer je top down wil opleggen waar wat moet gebeuren, en dit aan boeren wilt opleggen, dan frustreer je de intrinsieke motivatie voor een overgang naar natuurinclusieve landbouw.

⁵ Overigens, recentelijk wordt in plaats van Ecosysteemdiensten (ESD) ook wel het concept Nature's Contribution to People (NCP) gebruikt (zie bijvoorbeeld IPBES, 2019). In dit rapport kiezen we ervoor om het concept ecosysteemdiensten te gebruiken, en niet Nature's Contribution to People. Voor een argumentatie hiervoor, zie: <https://ec.europa.eu/jrc/en/publication/re-ecosystem-services-are-nature-s-contributions-people>.

Motivatie voor natuurinclusiviteit

Of een boer vooral interesse heeft in sparen, benutten of verrijken, hangt af van de sector waarin hij opereert, de (verdien)mogelijkheden van het bedrijf én van intrinsieke motivatie. Intrinsieke motivatie van boeren is bij afwegingen over natuurinclusieve landbouw belangrijk. Zoals Westerink et al. (2018) aangeven: 'Boeren willen serieus genomen worden. Zij zijn veelal betrokken bij hun gebied, zien wat er misgaat en hebben ideeën over hoe het beter kan. Hun motivatie en enthousiasme zijn essentieel voor een beweging richting natuurinclusieve landbouw.'

Bovendien zijn rentekortingen, vergoedingen en meerprijzen die momenteel door de banken, ketenactoren en overheid worden verkend en overwogen, mede bepalend voor boeren om over te stappen naar natuurinclusieve landbouw (zie Bouma et al., 2019).

Er is een aantal zaken die de motivatie van boeren positief beïnvloeden. Het gaat dan met name om de waardering voor en erkenning van de natuurinclusieve inspanningen van boeren; goede ervaringen en concrete resultaten, waarbij monitoring en terugkoppeling helpen; uitwisseling van kennis en ervaringen in leernetwerken van boeren, waarbij boeren naar elkaar kijken en van elkaar leren (zie Westerink et al., 2018 en Westerink et al., 2020). Voorts 'past het aanspreken van boeren op hun eigen passie en op hun plek in de maatschappij goed bij hun autonomie en vrijheid. De groeiende bewustwording in de sector kan worden aangegrepen om een transitie in te zetten (Westerink et al., 2018).'

Daarbij zou het ook 'enorm helpen als natuurinclusieve landbouw breed onderdeel werd van het beeld van 'een goede boer', zoals boeren elkaar en zichzelf zien (Westerink et al., 2018 en Westerink et al., 2020)'. Daar staat tegenover dat boeren gedemotiveerd worden als subsidies om onduidelijke redenen stopgezet worden; als er tegengestelde signalen vanuit de overheid komen over wat een goede boer is en wat van de landbouw verwacht wordt of als boeren die nesten zorgvuldig beschermen, predatoren niet mogen bestrijden (zie Westerink et al., 2018).

Verder constateert Westerink (2018) nog het volgende: 'Of een boer bereid is om grote veranderingen door te voeren op zijn bedrijf, hangt overigens samen met de levensfase: grote keuzes worden gemaakt aan het begin van de carrière, halverwege en tegen de tijd van bedrijfs-overdracht, afbouw of verkoop. Beslissingen worden in het gezin genomen. Het gezin is waar de boer het meest trots op is. Eigenlijk hoopt iedere boer het bedrijf over te kunnen dragen aan de volgende generatie.'

Tot slot

'Daar waar de afgelopen jaren nog een open, niet al te scherp afgebakende koers als verander-perspectief werd voorgesteld, als ontwikkelkader voor natuurinclusieve landbouw, komt nu de tijd dat kader beter te definiëren, zodat het gebruikt kan worden om initiatieven aan te staven en boeren te betalen voor natuurinclusieve prestaties.' (Spoelstra en Van Doorn, 2019, blz. 160).

Bij de invulling van een vergoedingssysteem, zoals voorgesteld in het Deltaplan Biodiversiteitsherstel, zijn duidelijke richtlijnen nodig. Bovendien kan een vage omschrijving leiden tot spraakverwarring en miscommunicatie. Maar anderzijds, als je een transitie wil bereiken, is leren noodzakelijk en moeten er mogelijkheden zijn om het plan bij te stellen. Voor een transitie is het van belang om het langetermijnperspectief voor ogen te houden rekening houdend met de onbekendheid en onzekerheid over mogelijke oplossingen en om gedurende het pad ruimte te houden voor vernieuwing. Ook hier is sprake van een trade-off: er moet een afweging gemaakt worden tussen een scherp afgebakende definitie van natuurinclusieve landbouw of een omschrijving die ruimte laat aan voortschrijdend inzicht, en er is geen evident optimale keuze.

Op bedrijfsniveau en ook op regionaal niveau zijn keuzes onvermijdbaar: kies je voor landschapselementen, waarbij ook predatoren worden aangetrokken, of voor (akker- en weide)vogels. En op welk schaalniveau wil je kringlopen sluiten, op bedrijfs-, regionaal, nationaal niveau of is Noordwest-Europa de juiste schaal?

We erkennen verschillen in interpretaties van het concept natuurinclusieve landbouw, ook in relatie tot kringlooplandbouw, en we erkennen dat dit kan leiden tot verwarring en miscommunicatie. Toch pleiten we ervoor het concept natuurinclusieve landbouw niet al te strak te definiëren, om zo ruimte laten aan ondernemers voor een eigen invulling, passend bij het bedrijf en de omgeving. Met het top-down opleggen wat natuurinclusieve landbouw is en hoe dat uitgewerkt moet worden, frustreer je de transitie. En een transitie naar een natuurinclusieve landbouw, dat is waar het om gaat.

Dit paper is gebaseerd op: M.J. Smits, A. Dawson, M. Dijkshoorn, R. Ferwerda, R. Michels, G. Migchels, N. Polman, R. Schrijver, W. Sukkel, T. Vogelzang, F. Kistenkas (2020). Van A naar Biodiversiteit – op weg naar een natuurinclusieve landbouw.

Referenties

1. Bouma, J., M. Koetse en N. Polman (2019). Financieringsbehoefte natuurinclusieve landbouw.
2. Rapportage eerste fase: beschrijvende analyse vragenlijst, Den Haag: PBL.
3. Doorn, A. van, D. Melman, J. Westerink, N. Polman, T. Vogelzang en H. Korevaar (2016). Food-for-thought: natuurinclusieve landbouw. Wageningen : Wageningen University & Research.
4. Doorn, A.M. van (2018). 'Landbouwvisie Kabinet biedt wenkend perspectief voor circulaire en natuurinclusieve landbouw', gepubliceerd op 8 september 2018, zie: <https://www.wur.nl/nl/nieuws/Landbouwvisie-Kabinet-biedt-wenkend-perspectief-voor-circulaire-en-natuurinclusieve-landbouw-.htm>
5. Erisman en Slobbe (2019). Biodivers Boeren – De meerwaarde van natuur voor het boerenbedrijf, uitgeverij Van Arkel, Utrecht.
6. Gies, E., A. van Doorn, J. van Os en B. Bos (2019). Mogelijke toekomstbeelden natuurinclusieve landbouw - Uitwerking van toekomstbeelden ten behoeve van de transitieopgave naar natuurinclusieve landbouw, Wageningen Environmental research, rapport 2957.
7. IPBES (2019): Summary for policymakers of the global assessment report on biodiversity and ecosystem services of the Intergovernmental Science-Policy Platform on Biodiversity and Ecosystem Services. IPBES secretariat, Bonn, Germany.
8. Melman, T.C.P. en C.M. van der Heide (2011). Ecosysteemdiensten in Nederland: verkenning betekenis en perspectieven, Wageningen, WOt rapport 111.
9. Millennium Ecosystem Assessment, 2005. Ecosystems and Human Well-being: Synthesis. Island Press, Washington, DC.
10. Ministerie van Infrastructuur en Milieu (2016). Brief aan Tweede Kamer betreffende: Rijksbrede programma Circulaire Economie van, 14 sept. 2016.
11. Ministerie van LNV (2018). Visie Landbouw, natuur en voedsel: waardevol en verbonden – Nederland als koploper in kringlooplandbouw. September 2018.
12. Runhaar, H., N. Polman en M. Dijkshoorn-Dekker, M. (2018). Self-initiated nature conservation by farmers: an analysis of Dutch farming. International Journal of Agricultural Sustainability, 16(6), 486-497.
13. Smits, M.J.W. en C.M. van der Heide (2014). Hoe en waarom bedrijven bijdragen aan behoud van ecosysteemdiensten; en hoe de overheid dergelijke bijdragen kan stimuleren. Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu, WOt-technical report 12.
14. Spoelstra en Van Doorn (2019). Versneld kantelen naar natuurinclusieve landbouw, De Levende Natuur, jaargang 120, nr. 4, blz. 159-160.
15. Westerink, J., B. Smit, M. Dijkshoorn, N. Polman en T. Vogelzang, Theo (2018). Boeren in Beweging: Hoe boeren afwegingen maken over natuurinclusieve landbouw en hoe anderen hen kunnen helpen. Wageningen University & Research.
16. Westerink, J. (2020). Kan een goede boer natuurinclusief zijn? WOt-paper: 50. Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu, Wageningen.

Colofon

© 2020

De auteurs zijn erkentelijk voor de financiering via het WUR Kennisbasisprogramma: KB36 Biodiversiteit in een Natuurinclusieve Samenleving (projectnummer KB36-003-006) - dat wordt ondersteund door het Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit

Wageningen University & Research
Postbus 47
6700 AA Wageningen
T +31(0)70 335 83 30

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

